

- **Geneza filozofii kultury**
 - **Główne nurty filozofii kultury**
 - **Dziedziny kultury**
 - **Theoría**
 - **Praxis**
 - **Póiesis**
 - **Religio**
 - **Realistyczna filozofia kultury**
-

FILOZOFIA KULTURY — dziedzina f., wyjaśniająca i uzasadniająca — przez ukazanie ostatecznych czynników konstytuujących — ludzki sposób działania, będący wynikiem rozumnej i wolnej natury człowieka; stanowi dziedzinę tradycyjnej f. klasycznej.

Kultura, jako odrębne pole badania f., jest też przedmiotem badań takich nauk, jak antropologia kulturowa, etnologia, etnografia, socjologia kultury. Dyscypliny te są stosunkowo młode, ich powstanie i rozwój przypada na przełom XIX i XX w. F. kultury tym różni się od innych nauk o kulturze, że zmierza nie tyle do identyfikacji i opisu różnych form kulturowych, występujących w ciągu dziejów, ale nade wszystko do wyjaśnienia faktu kultury jako zjawiska związanego ze sposobem działania człowieka — bytu istotnie różnego od całego świata przyrody. Tak pojęta f. kultury opierać się musi na metafizyce oraz na antropologii filozoficznej. Różnice pojmowania f. kultury zależą od typów f., na jakich f. kultury wyrasta.

Geneza filozofii kultury. Jako odrębna dyscyplina filozoficzna f. kultury pojawiła się pod koniec XIX w. Wyrażenie „filozofia kultury” wprowadził R. Eucken, filozof niem., laureat literackiej Nagrody Nobla z 1908, natomiast w tytule dzieła pojawiało się po raz pierwszy u L. Steina (*An der Wende des Jahrhunderts. Versuch einer Kulturphilosophie*). Powstanie f. kultury jest wprost związane z neokantyzmem, natomiast pośrednio z renesansowym przełomem w f. W renesansie wykrystalizowało się takie pojęcie natury, w którym na plan pierwszy wysunięto aspekt mierzenia (ilość), co przyczyniło się do daleko posuniętej matematyzacji poznania przyrodniczego, które w połączeniu z doświadczeniem i eksperymentem wpłynęło na gwałtowny rozwój tzw. nauk szczegółowych (matematyka, fizyka). Filozoficznym odzwierciedleniem nowego ujęcia rzeczywistości jest system Kartezjusza, w ramach którego wyodrębniony został świat rzeczy rozciągłych (mierzalnych) — *res extensa*, oraz świat rzeczy duchowych (myślących) — *res cogitans*. Ilość, która dawniej stanowiła tylko jedną z przypadłości materii, uznana została za jej istotę, a tym samym jedynie poznanie matematyczne pozwala na dotarcie do istoty rzeczy materialnych. Jednak poznanie świata materialnego nie jest celem samym w sobie; w dobie renesansu pojawiła się nowa koncepcja nauki — nauka zorientowana utylitarnie, mająca dostarczać jak najwięcej korzyści, aby Ziemię przekształcić w utracony raj. Do istoty *res cogitans* należy świadomość przebiegająca od najprostszych wrażeń (również podświadomych, Leibniz), poprzez wyobrażenia, pojęcia, sądy — aż po refleksję.

W systemie Kanta świat rzeczy materialnych (traktowany jako zjawiska) usytuowany został po stronie „sein”, natomiast świat duchowy po stronie „sollen”. Pierwszy obejmował związki konieczne, wyrażone za pomocą łącznika zdaniowego „jest” w sądach formułowanych w naukach matematyczno-przyrodniczych, drugi odnosił się do powinności, obecnej zwł. w dziedzinie moralności. W systemie Hegla dialektyczna opozycja zachodziła pomiędzy naturą i duchem — natura była wyobcowaniem (alienacją) w stosunku do myśli, duch był myślą, która wraca do boskiego Absolutu. Natura ujęta ilościowo, w aspekcie związków koniecznych, pozbawiona świadomości, stanowiła dogodny przedmiot badań dla nauk szczegółowych. Tak pojętą naturę dzieliła coraz większa przepaść od poznającego i samoświadomego ducha.

W drugiej poł. XIX w. w nurcie neokantowskim zwrócono uwagę (H. Rickert, W. Windelband), że obok nauk badających naturę („Naturwissenschaften”) potrzebne są nauki badające ducha („Geisteswissenschaften”). Naturą rządzi konieczność, w języku wyrażona za pomocą łącznika zdaniowego „jest”, natomiast Duch kieruje się sensem („Sinn”) i wartością („Wert”). Świat sensu i wartości to świat kultury, który stanowi przedmiot badań nauk o kulturze („Kulturwissenschaften”). Pojęcie ducha zastąpiono pojęciem kultury. F. kultury jako odrębna dziedzina f. powstała więc w łonie neokantyzmu, w perspektywie filozoficznej wyznaczonej przez kartezjanizm. Oznacza to, że jej podstawowe odniesienia, takie jak rozumienie bytu, natury, człowieka uwikłane są w szereg apriorycznych założeń, jak np. niepoznawalność bytu, mechanicyzm, redukcjonistyczna lub dualistyczna koncepcja człowieka. Ponieważ f. kultury bazuje na metafizyce i antropologii filozoficznej, stąd postkantowskie f. kultury, choć bardzo wpływowe, dalekie są od realizmu. Terminem, który w sposób zasadniczy wyraża uwikłanie różnych nurtów f. kultury w dziedzictwo Kanta jest wszechobecny termin „wartość”.

Główne nurty filozofii kultury. W sposób nieformalny do f. kultury zalicza się czasem cały nurt spekulacji nad ludzkim duchem (jego strukturą, aktami, wytworami i historią), uprawiany przez filozofów od czasów renesansu, w dziełach nie należących do badań nad przyrodą. Zwieńczenie tego procesu stanowić miał romantyczny idealizm niem. (panteizm), w ramach którego f. przyrody stała się w końcu tylko częścią f. ducha (przyroda jest jednym z etapów rozwoju ducha). Z drugiej jednak strony, ducha zaczęto w XIX w. pojmować na sposób organicystyczny, z jego fazami powstania, rozwoju i upadku, determinizmem, a wreszcie ewolucjonizmem (naturalizm), co z kolei podkopało filozoficzną specyfikę badań nad kulturą. Kultura traktowana jest jak organizm, posiadający swoje określone uwarunkowania, pozbawiony wolności i twórczości (Ch.-A. Sainte-Beuve, H. Taine, E. Renan). Przeciwwagą dla naturalizmu stanowiło podejście mistyczno-poetyckie, w ramach którego każdą kulturę uważano za unikalny fenomen, pojawiający się i zanikający bez określonej przyczyny, niepodatny na opis za pomocą terminów należących do nauk przyrodniczych, wyjaśnialny jedynie w kategoriach poetyckiej inspiracji (O. Spengler). W ramach neokantyzmu E. Cassirer rozwinął teorię form symbolicznych, które jako aprioryczne archetypy formują w sposób twórczy pole ludzkiej egzystencji i ludzkiego doświadczenia (teoretyczne, estetyczne i etyczne). Człowiek ma udział w kulturze w sposób intuicyjny i niezreflektowany (naturalny), tak jak posługuje się ję-

zykiem, nie znając reguł gramatycznych, przeżywa metafory poetyckie, formy muzyczne, obrazy i rytuały religijne. Ale udział ten może mieć charakter naukowy, gdy człowiek nabiera dystansu do określonych form kulturowych i potrafi je przekształcać.

F. kultury w ramach tradycji neoheglowskiej uprawiał W. Dilthey. Uważał, że wyjaśnienie w naukach przyrodniczych polega na znalezieniu ogólnych praw i na podporządkowaniu tego, co jednostkowe, temu, co ogólne, kulturę natomiast przeżywamy i rozumiemy, ukazując poszczególne zjawiska jako element psychicznej całości, która nadaje zjawiskom sens i wartość. Duch rozumie siebie poprzez wyrażanie się w dziejach. Stąd istotny jest związek kultury z historią. Nadrzędną nauką integrującą nauki humanistyczne jest, wg Diltheya, psychologia opisowa. W późniejszym okresie autor ten swe badania nad kulturą związał z hermeneutyką. Ponieważ f. kultury suponuje odniesienie do określonego systemu filozoficznego, to poza nurtami wiążącymi badanie kultury z określonymi naukami szczegółowymi (w ramach antropologii kulturowej, etnologii czy socjologii kultury), f. kultury musi przejąć podstawowe założenia filozoficzne od tych właśnie systemów. Z filozoficznego punktu widzenia najbardziej wpływowe na różne nurty f. kultury okazały się neokantyzm i neoheglizm, natomiast na nauki szczegółowe o kulturze najbardziej oddziałął pozytywizm.

Dziedziny kultury. Jeśli człowiek jest bytem cielesno-psychiczno-duchowym, to kultura musi obejmować w sposób integralny całego człowieka. W grę wchodzi tu zarówno różne potencjalności, jak też odpowiednia ich hierarchia. W tradycji wyróżniano 4 podstawowe dziedziny kultury: *theoria*, *praxis*, *poiesis*, *religio*.

Theoria (θεωρία) jest usprawnieniem ludzkiego rozumu ze względu na umiejętność dochodzenia do prawdy. Umiejętność ta swoją szczytową formę znajduje w nauce, która jest formą zorganizowanego, uzasadnialnego i intersubiektywnie komunikowalnego poznania, posiadającego określony przedmiot, metodę i cel. Nauka, jako odrębny dział kultury, zawiązała się dopiero w Grecji, i stanowi swoisty rys tzw. kultury zachodniej. Do podstawowych nauk należą: f. (m.in. metafizyka, f. przyrody, antropologia filozoficzna), nauki szczegółowe (humanistyczne i przyrodnicze) oraz teologia.

Praxis (πράξις) obejmuje sferę ludzkiego działania moralnego, które ma na uwadze dobro. W sferze tej mieszczą się: etyka jako teoria moralności indywidualnej, ekonomika jako teoria moralności rodzinnej, polityka jako teoria moralności społecznej.

Poiesis (ποίησις) dotyczy ludzkiej wytwórczości, która ma na względzie piękno lub pożytek. Wymienić tu można sztuki piękne (naśladowcze), rzemiosło i technikę.

Religio obejmuje sferę relacji człowieka do Boga jako Stwórcy i Celu ludzkiego życia. Religia, ze względu na taką transcendentalną relację, jest ogniskową całej kultury, Bóg jest bowiem Prawdą, Dobrem i Pięknem w stopniu absolutnym i nieskończonym, stanowi więc dla człowieka ostateczne odniesienie w pozostałych dziedzinach kultury.

Równomierny udział i obecność różnych dziedzin kultury w życiu stanowi podłoże dla pełnego rozwoju człowieka. Jeśli człowiek w danym społeczeństwie

ma możliwość rozwoju intelektualnego, moralnego, artystycznego oraz religijnego, to dopiero wówczas można powiedzieć, że dana społeczność reprezentuje wysoki poziom kultury. Jeżeli natomiast wiele dziedzin jest zaniedbanych (szkoła zamiast uczyć, indoktrynuje albo przestaje uczyć), inne uległy zwyrodnieniu (prawo służy ochronie interesów władzy, a nie dobru wspólnemu), inne jeszcze są instytucjonalnie niszczone (państwowy ateizm w komunizmie), to wówczas kultura danej społeczności psuje człowieka lub wręcz mu zagraża. Jest to raczej antykultura.

Nie chodzi o to, aby zaistniała jedna, zunifikowana kultura ogólnoludzka, ale też nie można jednakowo cenić wszystkich kultur, ponieważ miarą wartości kultury (lub cywilizacji) jest stopień, w jakim umożliwia ona integralny, osobowy rozwój człowieka wg natury i celu ludzkiego życia. Były i są cywilizacje, które istotnie zagrażają człowiekowi, nastając na jego życie, rodzinę, naród, państwo, wiarę, które blokują rozwój umysłowy, które demoralizują. Istnieją kryteria obiektywne, wynikające z analizy ludzkiej natury, pozwalające ocenić, która z cywilizacji jest wartościowa dla człowieka, a która jest antyludzka. Takich kryteriów dostarczyć może tylko f. kultury oparta na koncepcji osoby ludzkiej, wypracowanej w ramach realistycznej antropologii filozoficznej.

Realistyczna filozofia kultury. Osobowy wymiar ludzkiego bytowania, zakorzenionego w naszej naturze (natura), wspierany i kontynuowany przez naszą świadomą i racjonalną aktywność (kultura), otwarty na porządek nadprzyrodzony (religia), ukazuje realistyczna f. kultury. Dopiero tak integralnie traktowana kultura służyć może człowiekowi jako osobie. Zagrożeniem dla kultury jest zarówno angelizacja człowieka (kartezjanizm, neokantyzm), jak też bytowa degradacja — człowiek pojęty wyłącznie jako ewolucja przyrody, zanegowanie wszelkich form duchowej transcendencji (marksizm).

Człowiek nie jest ani aniołem, ani zwierzęciem. Jako jaźń natury rozumnej musi liczyć się zarówno z materią (ciałem), jak i z tym, co duchowe, ponieważ istotnie stanowi jedność cielesno-psychiczno-duchową (M. A. Krąpiec). Kultura, aby była ludzką, a nie antyludzką lub nieludzką, musi liczyć się ze wszystkimi wymiarami naszego bytowania, zachowując odpowiedni porządek i hierarchię.

Bibliografia: L. Stein, *An der Wende des Jahrhunderts. Versuch einer Kulturphilosophie*, Fr 1899; H. Lesser, *Das Wahrheitsproblem unter kulturphilosophischen Gesichtspunkt*, L 1901; W. Jaeger, *Paideia*, I-II, B 1934, 1959⁴ (*Paideia*, I-II, Wwa 1962, 2001); K. Birket-Smith, *Kulturens veje*, I-II, Køb 1941–1942, 1948² (*Ścieżki kultury*, Wwa 1974); E. Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaft*, Gö 1942, Da 1994⁶; tenże, *An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, NH 1944, 1972 (*Esej o człowieku. Wstęp do f. kultury*, Wwa 1971, 1998³); A. Drexel, *Natur und Kultur des Menschen*, I-II, Z 1947; A. L. Kroeber, *The Nature of the Culture*, Ch 1952 (*Istota kultury*, Wwa 1973, 1989²); F. Znaniecki, *Cultural Sciences. Their Origin and Development*, Urbana 1952 (*Nauki o kulturze. Narodziny i rozwój*, Wwa 1971, 1992²); O. N. Derisi, *F. de la cultura y de los valores*, BA 1963; W. Ehrlich, *Kulturphilosophie*, T 1964; P. Bénétón, *Histoire de mots. Culture et civilisation*, P 1975; Krąpiec Dz XV.

Piotr Jaroszyński